

МЕТАФІЗИКА ТВОРЧОСТІ. РОМАН В.НАБОКОВА "ІСТИННЕ ЖИТТЯ СЕБАСТЬЯНА НАЙТА"

Питання про співвідношення філософії з літературою порушувалося вченими різних напрямів філософської думки, яка в нашому столітті стала подекуди "літературо-центристською". Запропонована стаття є спробою розглянути філософсько-антропологічні аспекти у творчості Володимира Набокова — автора, для якого природа художнього письма, творчості загалом і творчої особистості, зокрема, становили проблему, якою він жваво цікавився впродовж усього свого життя

Філософія і література. Філософія і література, при очевидній схожості - в предметі, засобі існування - і менш очевидних відмінностях - присутністю в художній творчості вимислу, мовою (хоча на цьому схожості і відмінності не вичерпуються) становлять собою пару, відношення всередині якої далеко не для всіх можливі та виправдані. З іншого боку, займатися вишукуванням тих ідей, що, скористувавшись нагодою, пропонує автор, аби зробити їх загальним надбанням - справа не нова, але стосовно Набокова неможлива. Його ворожість до

філософії загальних місць добре відома. І нарешті, спроба скористуватися творами для пояснення біографії виявилась невдалою. Письменник всіляко намагався цього не припустити ані щодо себе, ані щодо інших авторів.

Питання про те, як можлива філософія літератури, ставилося не раз. Г.-Х. Гадамер писав, спростовуючи відоме твердження Платона, що літературний текст володіє високою аутентичністю і невимірно випереджує усну промову [1]. Незважаючи на те, що та, здавалося б, володіє всіма засобами захисту:

спроможністю негайно виправити невірне розуміння, допомогою жеста, акцента. Проблема тут в розумінні природи слова. Літературне слово, відрізняючись від побутового та наукового, не є формою, яка служить для передавання інформації. В цьому випадку воно було б наповнено лише примітивним змістом, або і формою вже не було б, зробившись простим знаком. Слово в літературному творі - це та досконала форма, що і є сенс. Вона не несе існуюче само по собі заповнення (ідейне, філософське), а дарує читачу спалах світла - мить розуміння авторської думки. Іншими словами, йдеться про якусь сенсостворюючу конструкцію. Відчуття мови, спроможність створити таку конструкцію - відмітна ознака таланту такого плану, як набоковський. В своїх творах, в числі інших, Набоков ставив два тісно зв'язаних питання: яка природа творчості, і ким, по суті, є творча людина.

Філософія читання. І тут з'являється проблема - до кого звернене написане. Якщо текст не залишається в уяві творця, а починає жити самостійним, незалежним від нього життям, необхідна поява Іншого - того, хто сприймає текст. Адже для Набокова гарний читач, "здогадливий" читач, світ якого може бути анітрохи не менш багатим, ніж світ автора - єдина нагорода і щастя, що письменнику може подарувати Доля. Такий читач, в праці розуміння, слідує віхам, розставленим в тексті, народжує власну, можливо не менш глибоку, ніж авторські, але в будь-якому випадку свою, думку. В статті "Про гарних письменників і гарних читачів" Набоков порівнює твір з вершиною гори, на яку, з зусиллям, тяжко, але, тим не менш, не зупиняючись, лізе автор і зустрічає там - "кого б ви думали?" - щасливого читача, з яким вони кидаються друг другу в обійми. Хочеться продовжити метафору і сказати, що твір і є та вершина, на яку потрібно видиратися роботою думки, але на ній неможливо нікуди йти - будь-який крок в сторону (загальностей, модних суджень) є кроком

вниз. А поганий читач - це, знову ж, не стільки той, який в захопленні від детективів, "благовісти, Боже, їхні чисті душі", а той, що, замість того, щоб уважно і обережно слідувати віхам, розставленим автором, і разом з ним знаходити і пізнавати особливий світ твору і себе в ньому, примішує до авторського тексту "всіляку ідейну галіматью" на зразок "настроїв молоді" або "трагедій нашого часу", всього того, проти чого Набоков завжди протестував, починаючи з доповіді "Про узагальнення". Таке ставлення до літературного тексту Набоков вважав слідством, по-перше, убогого внутрішнього світу людини і, по-друге, естетичної сліпоти. Адже для нього спроможність до естетичного сприймання того, що навколо, спроможність до захвату та ніжності - беззастережне свідоцтво якості людини в світі.

Марсель Пруст зазначав, що, коли автор в зверненнях, що передують тексту, говорить "мій читач", це лише ритуальне лицемірство, бо насправді кожний читач є власним читачем самого себе. Незважаючи на звичне сприймання Набокова як крайнього індивідуаліста, для нього таке розуміння природи читання, мабуть, неприйнятно. Безумовно, ненависть його до всілякого роду узагальнень пов'язана ще й з тим, як писав П'ятигорський, що Набоков *сам* про себе все знає - у всякому разі, Фрейд йому не потрібний. Але для нього величезне значення має Зустріч - як в творчості, так і в житті. В другому випадку йому поталанило - всі його біографи, та й найбільші автобіографічні з його романів: "Дар", "Інші береги", свідчать про надзвичайну духовну близькість Набокових. А от вдача в першому сенсі кожного разу негарантована і від того щасливо несподівана. Читання - це поступове впізнавання. Себе, безумовно, теж. Але передусім - один одного. Поступове, тому що, як говорив письменник, гарний читач - це "перечитыватель". Будемо пам'ятати застереження Набокова: читати не

розумом (що може завдати шкоди літературі більше, ніж здоровий глузд?). Ані в жодному випадку не читати серцем (що для автора за співрозмовник може вийти з читача, який ототожнив себе з персонажем?). А необхідно навчитися читати хребтом, відчувати тремтіння, холодок естетичної насолоди. Ототожнювати себе не з героєм, а з його творцем. Пам'ятати, що "як" завжди... важніше ніж "що", але... не припускати, щоб це перетворювалося в "ну так що?". Аби Зустріч відбулася, аби з'явилася спроможність читати не головою чи сентиментальними станами, потрібно взяти в руки вже відомий текст. Адже літературний текст для знайомства вимагає досить багато часу. І тільки читаючи вже відомий твір, не зосереджуючись на сюжетних колізіях, ми, при певних намаганнях і хисті, спроможні сприйняти, відчуті сенси, що ховаються в ньому. Адже творчість - це Таємниця, що прирікає вибраного нею на муки і радощі, незалежно від його волі і невідомо як. Автор покликаний майбутнім творінням: "...в мене серце свербить...". Не їм, а через нього, його використовуючи, створюється справжня література. А, з іншого боку, прагнучи до непрозорості, письменник постійно задає головоломки своїм читачам, ховається за масками, всюди розставляє пастки, які погрожують неухважному читачу небезпекою врешті-решт залишитися в дурнях. Але ця гра зовсім непотішна: Набоков зі смутком розумів, що далеко не всі ті, хто читає його тексти, будуть заглиблені в них настільки, щоб з допомогою мислення та інтуїції побачити передбачливо розставлені в них віхи. Навіть якщо залишити осторонь цілком різноманітні, а інколи і безглузді інтерпретації його творів, можна згадати той відчай, з яким він в інтерв'ю на французькому телебаченні в 1975 році говорив про переклади "Лоліти" (арабською, наприклад). "Полювання на метеликів - це зовсім не весело. Це дуже сумно".

Філософія письма. Відчуття в собі Дару, як тягаря, усвідомлена готовність принести в жертву йому все, включаючи турботу про близьких та коханих людей, породили питання - що ж це таке, що робить небагатьох вибраних неспроможними не писати, знаючи, наскільки тяжка та ризикована ця праця? Чому, звідки береться цей сердечна сверблячка, цей крик олівця? Адже, власне, служіння цьому Дару, цієї напасті ніяк не можна сплутати з самовознесінням. Коли Дар сприймається цілком як власна заслуга, служіння творчості ризикує перетворитися на поклоніння творця самому собі, що може призвести до порожньої похвалби. Але без свідомості власної обраності, особливості творець також неможливий. Про неспроможність віддати себе іншому, про самотність творця Набоков сказав найбільше, мабуть, в "Дарі" і в "Істинному житті Себастьяна Найта". Але найпронизливіші слова про це сказав в любовному листі Пнін: "Я не вродливий, я не цікавий, я не талановитий. Я навіть не багатий. Но... я пропоную Вам все, що у мене є, до останньої краплинки моєї крові, до останньої сльози, все. І, повірте, це більше, ніж може запропонувати Вам будь-який геній, тому що генію так багато треба тримати про запас, і відтого він не може запропонувати Вам всього себе, як це роблю я" [2]. Про запас потрібне тримати і час, і думки, і потаємну частину своєї душі. Запасти сил на творіння-народження твору.

В. Ходасевич говорив про світлу, божественну потворність, "юродство" митця в цьому світі [3]. Набоковські герої-митці, безумовно, незвичайні люди. Але одна справа, як їх бачать інші - в тому числі і їхній творець, і зовсім інша, що вони говорять самі про себе. Тим більш, що, за спостереженням героя "Найта", письменники, подібні Себастьяну (є всі підстави вважати, що і Набоков до них належав), часто довіряли думки своїм різним, інколи навіть недоладним, персонажам. А це зауваження належить

герою, мислення і ставлення до творчості якого (як і у Федіра в "Дарі") були такої самої, як у Набокова, природи: "Я був ... настільки сором'зливий, що незмінно робив саме ту похибку, якої найбільше намагався уникнути. В своїх спробах перейняти колір навколишнього середовища я уподібнювався хіба що хамелеону-дальтоніку... .Знаючи, як ніхто інший, небезпечні примхи своєї свідомості, я боявся знайомитися з людьми, боявся зачепити їхні почуття або виявитися смішним. Але та ж риса моєї свідомості, настільки болісна, коли я зіштовхуюсь з так званою практичною стороною життя ... стає джерелом дивних насолод, коли я замикаюся в моїй самотності" [4].

Кожний набоковський текст - це свідоцтво про епіфанію. Епіфаніями Джойс називає такі явища, що самі по собі говорять. Він зазначав, що головною метою письменника є не просто збирання деталей, але відкриття, спроможність в повсякденному житті бачити такі явища. Бачити і передати Іншому - сприйнятливому і уважному. Побачити непросто, а передати - тим більше. Набоков був одним з небагатьох зрозумівших, що всі лиха світу - не від примх історії або природних катаклізмів, а від неточно використаних слів. Кожне слово повинно бути вимовлене принаймні відповідально. Згадаємо улюблену його загадку: "Яка стріла летить вічно? Стріла, яка потрапила в ціль". Тільки точно, не приблизно вимовлене слово не мертво, воно завжди здатне породжувати і передавати живий сенс. Звідси нескінченні переписування вже, здавалося б, готових сторінок, звідси "війна зі словами". Таке ставлення до слів і життя називається стилем. Якість стиля - твору, мовлення, життя - безсумнівне свідоцтво якості людини для Набокова. З одного боку, це, безумовно, Дар. Але з іншого, це не просто подарунок - він вимагає від людини повсякчасних зусиль, закликає до постійної роботи. За твердженням В. Ходасевича, створення "звуків солодких" справжній творець вважає справою не

менш важливою і цінною, ніж "молитвопередстояння", натхнення. По суті, процес письма, як і читання, подібний до процесу самобудування, самовстановлення особистості, а можливо, і невідокремлений від нього.

Творчість як Тема. Багатьма дослідниками відзначено, що творчість - одна з тем, поряд з Пам'яттю, Дитинством, Пошлістю, до яких Набоков звертався ледве не в усіх своїх творах. Більш того, Володимир Вейдле стверджував, що: "Тема творчості Сіріна - сама творчість". На думку письменника, світ, який створюється в художньому творі не є відображенням так званої дійсності, цей світ - творіння автора, його уяви (пушкінський, чехівський, набоковський). Марно було б бачити в творі великого майстра енциклопедію життя будь-якої країни або суспільства. Неможливо мати реальну картину Росії завдяки творам, наприклад, Достоевського або Гоголя. Але авторський світ не менш реальний, ніж інший, "тутошній", а інколи він і більш справжній. Принаймні, в набоковських творах ці світи завжди розміщені обік один одного. Ходасевич писав, що для Сіріна обидва світи по відношенню один до одного ілюзорні і перехід з одного в інший настільки важкий, що може бути порівняний тільки зі смертю. Як смерть він і зображений в його оповіданнях і романах: "Захисті Лужина", "Пільграм", "Запрошенні на Страту" та ін. Творчість - одна з граней прояву особистості, можливо тому вона й стала центральною для цього автора, адже особистість, за словами А. П'ятигорського, не була для нього задана, як це було у інших письменників. Вона була для нього проблемою, і дуже тяжкою.

Майже в кожному набоковському романі присутній митець. Але він, як правило, захований за різноманітними масками: комерсанта, як в "Королі, Дамі, Валеті", або "Відчаї", шахіста, як в "Захисті Лужина". Дослідники, починаючи з Ходасевича, відзначали звичайність

цього прийому, який називається одивненням. З його допомогою легше розкрити в предметі неочікувані риси, показати його в незвичайній обстановці. З іншого боку, стверджуючи, що всі, за винятком Спостерігача, набоковські герої є істинними творцями, критик помічає, що, показані без масок, вони були б виведені позитивними типами, що, безумовно, створило б для автора непотрібні і зайві труднощі. Після цього - в "Дарі", "Істинному житті Себастьяна Найта", "Блідому пламені", "Лоліті", "Аді" - перед нами з'являється творець у власне набоковському сенсі, тобто людина, що пише. І вирішуються проблеми створення такого типу персонажа кожний раз по-новому. Допомагає тут і знаменита авторська іронія, і пародія, і сум. І, можливо, найбільш вдалим виявився той образ, який переданий безпосередньо - різноманітної яскравості мазками, які висвічують окремі сторони образу і не зазіхають на його Таємницю. Мені здається найбільш привабливим в цьому сенсі образ Себастьяна Найта.

Джерело творчості огорнуте для Набокова - в цьому він не виняток - важковиразною таємницею. Віра Набокова присутність цієї таємниці в творчості чоловіка називає "потойбічністю" і вказує на неї як на головну тему письменника. На схожість цієї теми з релігійністю вказував В. Александров: "...Він наполегливо відтворює ситуації, які повністю співпадають з різноманітними типами релігійного досвіду, хоча завжди старанно уникає всіх існуючих релігійних систем"[5]. Справді, і автор, і його персонажі сприймають власну творчість як покликання, місію, а твори свої вже якось і десь існуючими. Екстатична природа творчості виявляється в тому, що твори автору - в задумі, в спалаху прозорливості - даровані. Задача автора пам'ятати, що він шукає "не правдоподібності, а правди, наслідуючи не життю, а силам, що народжують життя". Він покликаний своїм твором:

"...думаю, що в моєму випадку справді вся книга, яка ще ненаписана, вже ідеально готова в якомусь іншому, то прозорому, то каламутному вимірі, і моя робота полягає в тому, щоб записати все, що вдасться розібрати, і настільки точно, наскільки це в людських силах" [6]. Якась сила існує, присутня в самому письменнику. Квіткове стебло у Федіра в "Дарі", крапля роси у самого письменника викликають потік прустіанських асоціацій, народжують в пам'яті дивні картини. І от тут починається найважче - з'являється внутрішня примусовість цю побачену картину описати.

Феноменолог подвійництва. З часів Платона відомо, що не можна зрозуміти і оцінити явище (в тому числі і людське життя), доки воно не завершено. В "Істинному житті Себастьяна Найта" йдеться про "талановитішого письменника свого часу", в творчості якого смерть поставила крапку. Життя завершено і тепер є можливість спробувати зрозуміти, яким воно було. В романі ілюструються два приклади ставлення до життя людини, а значить, і до неї самої, і до життя взагалі. З одного боку, безмежно сумлінна спроба зрозуміти генія, що не шкодує ані часу того, хто шукає, ані його сил. Зрозуміти, пам'ятаючи про нез'ясованість натхнення, і сподіваючись зберегти дорогий образ. З іншого - вульгарна поспішність, що намагається встигнути на хвилі комерційного успіху пояснити всі пошуки, нещастя, і, в підсумку, все життя і творчість письменника з гордовитої висоти всезнаючих узагальнень. З містером Гудменом всі троє - обидва брати і Набоков - миттєво розквиталися блискучою іронією. Що стосується В., то і "Істинне життя Себастьяна Найта", і його майбутня книга, що кидає тінь на його життя, являють собою шлях - і до втраченого брата, і до себе самого.

З письменником Себастьяном Найтом ми познайомитися не можемо, він помер. Нам про нього розказано, і дуже сумлінно, з найбільш високим ступенем

відповідальності і вимогливості розповідача до себе. Розказано його зведеним братом, образ якого ним самим ретельно прихований. І, за винятком кількох відомостей, безпосередньо пов'язаних з їхніми стосунками, та небагатьох майже випадкових застережень (наприклад, про існування коханої), єдиним свідоцтвом про особистість розповідача є його книга, яка доки ще ненаписана. Ані імені, ані портрету, тільки ініціал. І настільки його ставлення до письменницького мистецтва співпадає з Себастьяновим, такою любов'ю вирізняється цитування - можна бути впевненим - і його улюблених фрагментів, що виникає припущення: чи не двійники вони? І, вкладаючи свої думки про мистецтво взагалі, про мистецтво писати і жити, в книги і міркування цих персонажів, чи не створив Набоков *своїх* двійників? Припущення ризиковане, якщо пам'ятати про неприймання їм Достоевського і зауваження, яке було висловлене в інтерв'ю Аппелю: "Вся ця тема подвійництва - страшна нудьга". Передусім тому, що двійник - це повторення, а те, що повторюється - вульгарно. Але, тим не менше, інтерес Набокова до двійників і зображень, "дивність" цього інтересу вже стали загальним місцем набокознавства. З одного боку, В. намагається стати об'єктивом (не дзеркалом), завдяки якому буде збережений дорогоцінний образ. Спрямовує об'єktiv, зрозуміло, єдиний диктатор - автор. З іншого, йому допомагає впевненість в тому, що він не зміг би навіть і наважитися на написання книги, не будь у нього того таємного знання, тієї ниточки, що зв'яже його з Себастьяном. Керуючись тим знанням і почуттям, прагне написати книгу про батька і Федір в "Дарі". Це, безумовно, не повторення і не доповнення. Єпифанія зустрічі. До якої В. прагнув все життя. Але коли був закликаний, виявився сліпим (а це досить часто трапляється - у тих, хто не володіє даром бачити, помічати). Відсутність душевної моторності - і герой

не встигає почути останніх, найважливіших слів. Але ланцюг випадковостей, що перешкоджають приїзду В. до брата, наводять на думку, що все так, як повинно бути. Адже випадок - це знак Долі, який ми часто прочитуємо, коли вже пізно. Зустріч не відбулася, так що ж - відчай не-зустрічі? Існує паралель між закінченням цього роману і закінченням "Сумнівного асфоделя" - "безперечного шедевр" Себастьяна. Ті самі, єдино потрібні слова не вимовлені - тому що не сказані і не повинні бути. Про це неможливо прямо говорити. Потрібно, як це робить Набоков, Себастьян і Доля, намалювати такий візерунок, через який ми би щось зрозуміли. Це знання може бути сприйняте тільки безпосередньо. Здавалося б, пізно, але знак все-таки прочитаний. Можливо, ситуація "позаприбування" - лише допомагає і герою, і читачу - вони обидва не знають життя Себастьяна. І. В. починає свою довгу подорож назустріч брату - через місяця, з ним пов'язані, і людей, що його пам'ятають. Зустріч відбулася, але відбутися вона могла тільки в кінці цього необхідного шляху. І тільки він з'ясовує, випадково, безумовно, що дама, яка йому сподобалася, і є та, що "взяла та й розбила життя" Себастьяна, подорож можна вважати завершеною. Зустріччю з Ніною закінчуються і життя Себастьяна, і пошуки В. Звинуватити цю жінку в навмисному вбивстві, звичайно, можна, але безглуздо. Питання не в тому, чому вона так живе, а чому з *ним* (розумним, талановитим) це відбулося. Ніна, як і смерть, є завершенням життя генія і трампліном, початком книги про нього. Знаком смерті виявляються зруйновані предмети і життя навколо неї. Вона сама порівнювала себе зі казковою царівною, яка своїм дотиком знищила весь царський сад (окрім нарцисів і гвоздик!). Але не будь її - тої, що перетворилася на загадку, - книга про Себастьяна могла бути ненаписаною. Можливо, це пов'язано з хворобою, а може, з особливостями його душі, з "почуттям смертності", що,

О. Лук'яненко

зустрівши и, він прагне до своєї останній подорожі.

Намагаючись створити вищою мірою неушкоджений образ, В. згодом розуміє, що реальне людське життя завжди зникає, коли хтось бажає зазіхнути на його зображення. Тим більш, що він літературного таланту Себастьяна не мав, а Набоков часто повторював, що знанням і старанністю не замінити уяви. Здається, тут доречно згадати натхненним пензлем намальований Набоковим роман про Пушкіна і зроблене письменником застереження про те, що образ, який з'явився, звичайно, не геній, якого ми любимо, а комедіант, що розігрує виставу, і можливо, поет не впізнав би себе в цій подобі. Це, безумовно, гра, і єдиним виправданням її може бути невичерпувана любов до цієї людини і її творів. Тим не менше, книга вийшла у Набокова і вийде у його персонажа. Тому що Таємниця, якою огорнене будь-яке творіння

(передусім це людське життя) так і залишилася нерозкритою. Набоков, знаючи про героя все, не вважає за можливе одягти свою думку "в крамниці готового одягу". А. В., з'ясувавши найголовніше для себе, не вимагає жодних пояснень. Він зрозумів щось дуже важливе - і відійшов у бік.

"Істинне життя Себастьяна Найта" Набоков писав в кінці 30-х років, коли йому не було ще й сорока років. Попереду кращі англійські романи, але вже в цьому, немовби передбачаючи майбутні рецензії, в напрямку Себастьяна він спрямував натяки критиків на його "списаність", "втому пера". Пам'ятаючи про те, що творчість - це дар, "подарунок від Невідомого", хочеться навести як приклад слова Андрія Бітова: "Нічого, окрім списаності, від письменника і не вимагається. Він завершив дарований йому текст" [7].

1. Гадамер Г.Х. *Философия и литература*//Философские науки.-1989.-№2.-С.83-95.
2. Набоков В. Пнин// Владимир Набоков. Романы.- М., 1991.- С.314.
3. Ходасевич В. О Сирине//В.В.Набоков: PRO ET CONTRA.-СПб.,1997.-С.244-251.
4. Набоков В. Истинная жизнь Себастьяна Найта// Владимир Набоков. Романы.- М.1991.-С.64.
5. Александров В. "Потусторонность" в "Даре" Набокова//В.В.Набоков:PRO ET CONTRA.-СПб.,1997.-С381.
6. Интервью А.Апелю// Набоков В. Американский период. Собр. соч.: В 5 т.-СПб1997.-С.572.
7. Битов А. Ясность бессмертия//В.В.Набоков:PRO ET CONTRA.-СПб.,1997.-С.22.

RESUME

The article is devoted to consideration of those philosophical and anthropological questions, which have found their expression in the opuses by V. Nabokov: understanding of the nature of oeuvre, mystery of creative personality. The very first his English-language novel has served as subject-matter for respective analysis.